

Hero Hokwerda over *Bij wijze van roman* van Yannis Kiourtsakis

In 2009 was er een Vertalersnummer van het tijdschrift *Tirade* nr. 428; daarin mochten allerlei vertalers een titel noemen-en-beschrijven, waarvan ze vonden dat die nodig vertaald en uitgegeven moest worden, maar waarvoor nog geen uitgever was gevonden. Bij die gelegenheid heb ik, van mijn kant, al eens kort gepresenteerd de roman met de titel *Bij wijze van roman*, van Yannis Kiourtsakis, uit 1995, met de woorden:

In deze roman vertelt de Griekse ik (de auteur) over zijn innerlijke, persoonlijke zoektocht naar zijn oudere broer Charis, die zesentwintig jaar eerder, na zijn studie in West-Europa, daar zelfmoord heeft gepleegd; deze zoektocht is er tegelijk een naar het eigen ik van de auteur. Daarnaast is deze roman een zoektocht naar de relatie van Griekenland met Europa, en een verkenning zowel van het spanningsveld als de wezenlijke verbondenheid daartussen. Door dit alles heen is deze 'essayistische' roman ook een zoektocht naar de roman die hij wil schrijven en aan het schrijven is, en die dan ook het uiteindelijke resultaat is van de drie onderling verweven zoektochten.

Een paar jaar later werd door het Nederlands Letterenfonds de 'Schwob-regeling' ingesteld, met als doelstelling het helpen uitgeven van meesterwerken die anders onuitgegeven dreigen te blijven. Deze doelstelling sluit wonderwel aan bij het vertalersnummer van *Tirade*, en mede dankzij [Schwob](<http://nl.schwob-books.eu/>) kon dan ook afgelopen najaar, tot mijn grote blijdschap, Kiourtsakis' roman worden vertaald en uitgegeven.

Yannis Kiourtsakis en zijn werk

In augustus 1941, acht jaar na zijn broer Charis, wordt Yannis Kiourtsakis geboren in Athene, waar hij ook opgroeit. In 1958 gaat hij rechten studeren in Parijs; daar leert hij begin 1959 zijn vrouw Gisèle kennen, in de dagen dat zijn broer Charis in Brussel een eind aan zijn leven maakt.

Terug in Griekenland publiceert hij, vanaf eind jaren zeventig, een aantal studies over de verhouding van Griekenland tot het Westen en over de Nieuwgriekse cultuur en Nieuwgriekse traditie, dat wil zeggen volkstraditie, met als titels: *Griekendom en Westen in het denken van Seferis* (1979), *Mondelinge traditie en collectieve schepping. Het voorbeeld van Karagiozis* (1983, over het Griekse schimmentheater), *Carnaval en Karagiozis. Wortels en metamorfoses van de volkslach* (1985) en *Het probleem van de traditie* (1989).

In 1986 wordt hij dan geëerd met de staatsprijs voor het essay, maar in datzelfde jaar begint hij aan het schrijven van de eerste van drie romans die samen een trilogie moeten gaan vormen, onder de algemene titel *Het zelfde en het andere*. Daarvan verschijnt in 1995 het eerste deel, *Bij wijze van roman*, over zijn eerste levensjaren (inclusief de voorgeschiedenis van zijn ouders) tot en met het begin van zijn rechtenstudie in Parijs en zijn kennismaking met Gisèle. Rode draad in het boek is de zelfmoord van zijn broer Charis, in België, begin 1959, met als centrale vraag: waarom hij wel en ik niet, terwijl ik toch in alles zo op hem lijkt? Het antwoord aan het eind heeft te maken met Gisèle, maar dit wordt pas werkelijk uitgewerkt in het tweede deel van de trilogie, dat verschijnt in 2000: *Wij de anderen*, over de volgende twintig jaar van zijn leven, nu samen met zijn vrouw. In 2007 wordt de cyclus besloten met *Het boek van het werk en van de tijd*, waarin hij zijn hele levensperiode tot dan toe herneemt en nog eens overdoet, maar dan nu met als onderwerp het hele denk- en schrijfproces dat tot zijn vorige twee boeken heeft geleid en dat, al schrijvend, ook leidt tot dit derde deel zelf.

Al met al gaat het hier om een langgerekt en diepgravend experiment in *zelf*-kennis, maar dan via de weg van de *anderen*, en dat niet alleen op het persoonlijke vlak, van de ik en de anderen (de ouders en vooral broer, in het eerste deel), maar ook op het algemenere vlak van Grieken en Europeanen: hoe kijken Grieken tegen Europa aan en hoe Europa tegen de Grieken? Daarmee staan zijn romans niet ver af van zijn interesses zoals eerder tot uitdrukking gekomen in zijn essays.

Voor *Bij wijze van roman* kreeg hij in 1996 de prijs voor de roman van het tijdschrift *Diavázo* ('Lezen'); intussen zijn een Italiaanse en een Franse vertaling verschenen, en nu dus ook een Nederlandse. De laatste jaren heeft Kiourtsakis nog weer enkele essays gepubliceerd: *De dwaze wijsheid of het profane sacrale* (2003), *Een dorpeling in New York* (een 'reisverslag-essay', 2009) en *Het desideratum van de mens* (2011). Naast dit alles heeft hij sinds midden jaren tachtig een tiental boeken in het Grieks vertaald, uit het Frans.

Iets over de vertaling

Er staat een fout op het omslag, is al geroepen over *Bij wijze van roman*, met als ondertitel *Het / zelfde en het andere*: dat moet toch *Hetzelfde* zijn, als één woord? Tja, zo hoort het eigenlijk, maar een vertaler moet ook weleens wat mogen (al kan dat nooit veel zijn: de schrijver mag alles, de vertaler krijgt iets algauw zelf op zijn brood).

Overigens is de ondertitel *Het zelfde en het andere*, van de Nederlandse uitgave van *Bij wijze van roman*, in het Grieks eigenlijk de 'boventitel' van de trilogie als geheel, waarvan *Bij wijze van roman* alleen maar het eerste deel is.

Aan het vertalen van *Bij wijze van roman* heb ik veel genoeg beleefd. In het begin had ik weleens de neiging sommige zinnen wat in te korten, als de Griekse formulering mij wat omslachtig toescheen, maar algauw werd duidelijk dat al dat zoeken en tasten van de schrijver nu juist tot het wezen van deze roman

behoort en dus in de vertaling intact moest blijven (ook al moest het weleens op een wat andere manier).

En een van mijn problemen bij het vertalen was nu juist al die 'zelfden' en ook al die 'zelven'. In de ondertitel zou ik normaal gesproken natuurlijk keurig 'hetzelfde' schrijven, maar de hele roman draait nu eenmaal om de tegenstelling (en, tegelijk, bijna inwisselbaarheid) van het 'zelfde' en het 'andere', en daar kon ik niet anders, vond ik, dan het lidwoord 'het' losmaken van 'zelfde'.

Maar er was meer. In het Grieks wordt voor 'mezelf' gebruik gemaakt van *o eaftós mou* (van *heautós*), letterlijk 'het zelf van me', 'm'n zelf'. Dat 'zelf' is dus in het Grieks in alle gevallen een zelfstandig naamwoord, ofwel een 'ding', een eigen entiteit, waarover je van alles kunt zeggen en waaraan je zelfs bijzinnen kunt verbinden; in het Nederlandse 'ik zeg tegen *mezelf*' is '-zelf' alleen maar een nadere bepaling bij 'me', maar in het Grieks wordt dit dus eigenlijk 'ik zeg tegen *mijn zelf*' – maar dat vertalen we natuurlijk niet zo, we maken er gewoon 'tegen mezelf' van.

Maar hier, nu, stuitte ik bij het vertalen van *Bij wijze van roman* soms op dilemma's. In deze roman heeft de ik namelijk de neiging te filosoferen over zijn *zelf*, bijvoorbeeld in de zin: 'Vaderland voor jou is je eerste zelf – en elke zoektocht naar je eerste zelf is een thuiskeer.' In deze zin geeft dat ook in het Nederlands geen problemen, vooral doordat er ook nog eens een bijvoeglijk naamwoord bij staat ('eerste'). Maar lang niet in alle gevallen van het Griekse *o eaftós mou* was (bij deze zoekende en tastende schrijver) even duidelijk of het nu om het filosofische begrip 'het zelf' ging, of alleen maar om het gewone 'mezelf': als de ik in de spiegel kijkt, bijvoorbeeld, kijkt hij dan gewoon naar 'zichzelf', of misschien (in dit boek) ook weleens naar 'zijn zelf'? Op zeker ogenblik was ik, om toch vooral maar consequent te vertalen, bijna overal over 'het zelf' gaan spreken, maar bij herlezing bleek dat heel potsierlijk te worden, en zo ben ik in veel gevallen, waar niets bijzonders aan de hand leek, toch maar weer teruggekeerd naar 'mezelf'.

Maar, daarmee was ik er nog niet, want het verschil, in het Nederlands, tussen 'mijn/m'n zelf' aan de ene kant en 'mezelf (mijzelf)' aan de andere kant mag dan duidelijk zijn, bij het vaak voorkomende 'je | zelf' (dus: het 'zelf' van jou) en 'jezelf' zit het verschil hem alleen in die spatie, bijv. in de zin: 'nu je het vermoeden krijgt (...) dat niets van de wereld aan jou toebehoort (...), je | zelf nog niet eens (...)', ofwel: 'het zelf van je behoort nog niet eens aan de wereld toe'. Alleen zo'n spatietje was me dan toch te weinig, dus in zulke gevallen, waar het om 'je | zelf' als 'het zelf van jou' ging, heb ik er voor de zekerheid maar 'jouw zelf' van gemaakt (met een -w!) – dit geeft eigenlijk een iets te sterke nadruk, maar dat moest dan maar.

Maar, nog weer een ander probleem: wat moest ik met een zin als: 'je lijf en je geest zijn gemaakt van het onbekende zelf van de wereld'? Dan denk je in dit boek toch al gauw dat het hier over 'het zelf' van de wereld gaat, en dat is nu juist weer níet de bedoeling, want in het Grieks staat hier geen vorm van *o eaftós*, 'het zelf', maar van *ídios* (ons niet onbekend, in bijvoorbeeld 'idiolect'), en dat is weer een heel ander 'zelf', namelijk zoals in 'ikzelf/ik zelf'. Dus dat moest in deze zin dan maar als volgt worden: 'je lijf en je geest zijn gemaakt van het onbekende zelve van de wereld'.

O ja, en dan komt er in de roman ook nog een keer een overpeinzing voor die gericht is *eis eautón*, 'aan/tot zichzelf', maar dan op z'n Oudgrieks en daarmee een onmiskenbare verwijzing naar het bekende geschrift van keizer Marcus Aurelius dat zo heet. Als ik wilde dat er enige kans bestond dat de Nederlandstalige lezer hierbij ook aan Marcus Aurelius zou denken, moest ik er welhaast iets van maken als 'aan/tot mijzelven'.

En dan nog een laatste 'o ja': in combinatie met 'identiteit' (*taftótita*, verwant met *eaftós*) komt als tegengestelde daarvan ook nog ergens het woord 'andersheid' voor, maar dan niet op basis van een gewoon woord als *állos* of *diaforetikós*, maar in de vorm van het niet-alledaagse, 'geleerde' woord (*h*)*eterótita*, van een stam die wij wel kennen in woorden als 'heteroëen'. In de

vertaling ben ik in dit geval uitgekomen op het latijnsige 'alteriteit': misschien wel geen erg courant woord, maar in combinatie met 'identiteit' toch nog redelijk inzichtelijk (als je denkt aan ons 'alter ego', 'alternatief' e.d.). Het Franse *alternité* zou in het Frans weleens meer ingeburgerd kunnen zijn, maar dit past dan wel weer goed bij deze schrijver, voor wie de Franse taal en cultuur welhaast een tweede natuur geworden zijn; bovendien zou het Griekse woord (*h*)*eterótita* zélf (dat wel vaker voorkomt) ook weleens een 'vertaling' kunnen zijn van het Franse begrip – alleen kan het Nieuwgrieks voor zulke geleerde woorden gemakkelijk op een Oudgriekse stam teruggrijpen, terwijl wij algauw via Frans en/of Engels bij het Latijn uitkomen, of in andere gevallen zelfs ook wel bij het Oudgrieks...

Dit waren zo wat overpeinzingen en tobberijen van een vertaler...

Hero Hokwerda

Vertalersgeluktournee, april-mei 2015